

Боротьба компартії за відбудову і дальший розвиток гірничорудної промисловості України (1921-1937). – К., 1974. – 184 с.; 5. Криворізький залізрудний басейн. До 125-річчя з початку промислового видобутку залізних руд. – Кр. Ріг, 2006. – 583 с.; 6. Малахов Г.М. Краткий очерк истории горного дела в Кривбасе. – Кр. Ріг, 1953. – С. 47; 7. ALMA MATER. Віхи історії Криворізького технічного університету (1922-2005 рр.). – Кр. Ріг, 2005. – С. 5; 8. Щоб пам'ятали// Червоний гірник. – 2001. – 16 червня; 9. Сталий розвиток гірничо-металургійної промисловості – 2006: Матеріали міжнародної науково-технічної конференції. Секція 14. – Кр. Ріг, 2006. – С. 7-8; 10. Красный горняк. – 1924. – 25 декабря; 11. ALMA MATER. Вказана праця. – С. 4-5; 12. Енциклопедія Криворіжжя. В двох томах. – Кр. Ріг, 2005. – Т. 1. – С. 180; 13. Козак В. Дружина директора// Червоний гірник. – 1988. – 4 травня; 14. Енциклопедія Криворіжжя. Вказана праця. – Т. 1. – С. 489; 15. Терещенко Р. Хто «руйнував» гірничорудний сектор// Червоний гірник. – 2001. – 16 червня; 16. Там само; 17. Там само; 18. Енциклопедія Криворіжжя. Вказана праця. – Т. 1. – С. 425.

В.О. Гандзюк

ІДЕЯ ЄДИНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ У ПРЕСІ ПОДІЛЛЯ (1919 Р.)

„Нація без школи – не нація,
а етнічний матеріал, яким ми були стільки років”
(С.Пастернак)¹

Одним із пріоритетних завдань українських педагогів у добу національно-визвольних змагань було реформування, українізація системи освіти, створення нової народної школи, яка повинна стати національною, здатною забезпечувати права меншостей². У цьому процесі брали участь освітяни, держава, її органи. Створені на урядовому рівні освітні проекти ставали об'єктом широкої дискусії в середовищі вчителів. Теоретико-методологічні передумови життєдіяльності національної школи викладено в „Проекті єдиної школи”, остаточно доопрацьованому під керівництвом П. Холодного в 1919 р. у Кам'янці на Поділлі³.

З-поміж принципів нової школи особливо важливі такі: єдність знань із працею, дитини з природою, зі своїм народом, рідна мова, наступність у системі загальної освіти. Передбачалось, також що школа повинна бути відкритою для всіх, тобто світською, нейтральною у своїх діях. У цьому проекті значна увага приділялася ролі вчителя, який покликаний розвивати в учнях не тільки любов до своєї нації, але й розуміння цінності своєї нації. У єдиній національній школі вчитель не повинен бути культурним самітником: про це йдеться в „Завданнях нової школи”, яка йде до родини, а родина – до школи. Вчитель має стати рідним для батьків учнів. Держава знаходитиме великі кошти для розвитку школи, бо розуміє, що тільки культурний народ здатний утримати і зміцнити здобуті свободи⁴. У новій школі, на думку її творців, не повинно бути ніякої політики – ні урядової, ні протилежної, а тільки наука й мистецтво⁵.

Реформування освіти як окрема історико-педагогічна наукова проблема у той час не досліджувалася. Побіжно, поверхово тільки згадувалися шкільні реформи в працях, написаних із позицій радянської ідеології. До сучасних дослідників, які вивчали лише окремі напрями в процесі розбудови й перетворень в освітній галузі досліджуваного періоду, належать Л. Березовська, Н. Агафонова, В. Майборода, М. Собчинська, С. Філоненко, Т. Антонюк, М. Ярмаченко, М. Кукурудзяк та ін.

Вивчення й осмислення досвіду реформування освіти на початку ХХ століття дадуть змогу виявити закономірності підготовки й реалізації шкільних реформ, ідейно-політичні й педагогічні основи сучасної освітньої реформи в Україні.

Актуальною в наш час є тема обговорення представниками інтелігенції питань реформи школи на сторінках газет. Висвітленню цієї проблеми в пресі присвятив свою монографію відомий літературознавець І.В.Зайченко. В одному з параграфів він розглянув роль педагогічної преси в реформуванні школи й освіти в Україні⁶. Однак цей важливий у науковому плані пласт ще неповно вивчений, ще чекає всебічного, ґрунтовного аналізу.

Пропагуючи свої ідеї на шпальтах періодичних видань, автори публікацій висловлювали міркування, які стосувались створення єдиної української школи, котра була б наближеною до життя дитини, відповідала б своїм змістом вимогам педагогічної науки. За створеним планом дитина повинна була здобути базову семирічну освіту, а пізніше за бажанням продовжувати навчання в середніх технічних школах або чотирирічних гімназіях⁷.

Розмірковуючи про необхідність реорганізації народної освіти, педагоги вважали, що школа мала б бути організованою. Цього вимагали інтереси дітей, розвиток у них усвідомлення не тільки

.....
того, що учням потрібні знання, але й працездатність, вміння навчитись розмірковувати, бо тільки на цій основі можливе виховання вільної, розвиненої особистості, її індивідуальність. Також розглядалися причини, напрями, зміст реформування шкільної освіти, політика уряду, чинники впливу, механізми проведення шкільних реформ, побудова єдиної трудової школи тощо.

Незважаючи на великі труднощі тогочасного життя, на Поділлі у 1918 році державним коштом відкрито понад 100 вищих початкових шкіл, а в 1919 році це зроблено в місцевостях, звільнених від більшовиків. Планувалося залучити до цього ще 52 школи. З початком нового навчального року навчальні заклади подібного типу відкрилися у м.Купині, м.Смотричі, в селах Бережанці й Савинці Кам'янецького повіту, в м.Кузьміні, Фельштині, в с.Сарневі, Великій Буднівці Проскурівського повіту, в м.Миньківці, в селах Чугорі, Іванківцях, Глібові Новоушицького повіту, в с.Михамполі Летичівського повіту та ін. На утримання цих шкіл за розпорядженням Подільської Губернської Народної Управи було відпущено по 42.415 гривень, а на всі – 763.470 гривень⁸.

Підготовку педагогічних кадрів продовжував Вінницький учительський інститут. Розпочали свою діяльність 5 семінарій, державний український університет у Кам'янці на Поділлі⁹. Велася активна робота з метою створення навчальних програм для початкових і середніх шкіл, укладались українські підручники, посібники, словники, серйозна увага приділялась відкриттю шкіл для національних меншин¹⁰.

У той час перед Міністерством народної освіти стояло кілька головних завдань, які впливали з попередніх теоретичних праць. По-перше, потрібно було втілити в життя принцип єдиної школи, організувати на місцях шкільні управи, призначити губернських і повітових комісарів освіти; омолодити склад працівників освіти більш підготовленими працівниками – для проведення реформи нової вільної української школи, перевести навчальні заклади на українську мову викладання, долаючи більшовицьку руїну, провести педагогічну й адміністративно-господарську ревізію шкіл – з метою спрямування їх у нормальне життєве русло¹¹.

Побудова незалежної соборної України вимагала проведення політики дерусифікації, отже, й українізації. Для розв'язання питання про державну мову потрібно було розмежовувати культурну й політичну реальії цієї проблеми. Найбільш природною, водночас і загальнодержавною мовою повинна була б стати мова, якою послуговується кількісно переважаюча народність¹².

У зв'язку з тим, що в січні 1919 р. Директорія прийняла Закон про державну українську мову в УНР, Рада міністрів розглянула проект про єдину школу в Україні, ухвалила постанову за якою належало вилучити „московську мову з шкіл України як обов'язковий предмет навчання, зробивши її необов'язковою”¹³. За цією постановою, Міністерство народної освіти видало розпорядження, згідно з яким навчальні заклади, які не виконають цього документа, позбавлялись субсидії або ж урядового утримання¹⁴. Лише тимчасово дозволялось викладання на інших мовах у вищих і середніх школах, безпосередньо підпорядкованих Міністерству й Губернському комісаріату¹⁵.

Громадськість та інтелігенція Поділля таке рішення сприйняли неоднозначно. Зокрема, як про це писалось у газеті „Свободное слово”, про українізацію йшлося на засіданні членів усіх батьківських комітетів, педагогічних рад навчальних закладів м.Вінниці, які зібралися в приміщенні жіночої гімназії. Учасники зібрання висловили одностайну думку про те, що цей процес проводиться поспішно, вносить плутанину у викладання дисциплін за умови, коли немає відповідних посібників, а вчителі й учні не володіють українською мовою на достатньому рівні. Внаслідок прийнято рішення відрядити делегацію до Кам'янця на Поділлі й просити урядової субсидії для поліпшення матеріальних умов педагогів, дозволу на викладання російською мовою у кількох міських школах¹⁶.

Чимало публікацій, присвячених створенню нової української школи, вміщено на сторінках газети „Галицький голос”. Зокрема, в статті А.Алишковица йшлося про наслідки діяльності „Комісії для технічного переведення реформ школи на Україні”¹⁷, яка працювала в Кам'янці на Поділлі і до якої входили представники Міністерства народної освіти УНР, директори гімназій із Полтави, Галичини, шкільні інспектори із Придніпрянської України, професори університетів і вчителі із Кам'янця, Вінниці, Проскурова, а також керівники семінарій, спеціалісти у справах фізичного виховання, художники та ін. Комісія створила загальний законопроект (одночільної) школи в Україні, створила плани навчання з окремих предметів. Після тривалого обговорення було вирішено заснувати єдину школу в трьох ступенях. Початкова чотирикласна школа повинна була орієнтуватися на дітей віком від 6 до 11 років, забезпечити їм викладання рідної мови, математики, Закону Божого, співів, історії, географії і природознавства рідного краю. Вивчення польської і російської мов було не обов'язковим, бажаючі могли оволодівати ними у відповідних земських установах.

Школа II ступеня повинна була відповідати рівневі нижчої семінарії, бути в усіх селах і містах. Крім основних предметів – історії, географії, природознавства, арифметики, геометрії, співів та Закону Божого – запроваджено вивчення німецької мови, фізики, креслення, гігієни, космографії і малювання. Найбільше годин відводилося на вивчення рідної мови, що „дозволяло учителю ознайомити учнів із багатством нашої словесності і письменства”. Також передбачено впровадження англійської та французької мов. Отже, як про це писав автор статті, нова школа докладатиме максимум зусиль для того, щоб українську молодь виховувати національно свідомою, фізично й розумово здоровою, пристосованою до практичного життя і праці на благо Української держави, здатною присвятити себе навчанню в загальноосвітній III ступеня або ж професійній школі.

Розвиток школи III ступеня, тобто вищої гімназії або реальної школи, передбачалось передати на розсуд губернських народних управ і земств – з урахуванням різних географічних, господарських і життєвих потреб регіонів України. З цієї причини створено кілька відділів: гуманістичний, літературно-історичний, реальний, економічний і спеціальний – для дівчат із вивченням іноземних мов і педагогіки.

Введення зазначеного законопроекту єдиної школи трьох ступенів, як вважав А. Алиськович (автор статті був директором гімназії у Кам'янці та членом комісії із проведення реформи – авт. прим.), призведе в найближчі 10 років до багатьох труднощів, перешкод, які щонайбільше стосувались нестачі фахових учителів, браку підручників. „Все ж, аби збудувати на національних і західноєвропейських принципах міцне підґрунтя для самостійної держави та своєї школи – потрібно невтомно працювати,” – такий заклик до колег належав провінційному педагогові.

Міркування про головні основи загальноосвітньої єдиної школи також викладено в іншій публікації А.Алиськовича, який, зокрема, вважає, що школа „має носити виховний характер, а також розвивати різні здібності дитини, її спостереження, враження, психічний стан. Така школа буде справді державною, а навчання української мови та літератури, всесвітньої історії та географії, мистецтва та музики зміцнюватиме національну свідомість, прищеплюватиме любов до рідної землі, знання громадянських обов'язків”¹⁸. Автор вважав, що єдина школа повинна бути і діяльною, близькою до життя, практичною, трудовою, виховувати волю, заохочувати молодь, гартувати її до праці, руху і дій. Новій школі належало бути доступною, поєднаною прогресивною освітою, пристосованою до шкільного віку, до вродженого хисту учнів.

Всупереч планам московської або польської в єдиній українській школі на перше місце належало б висунути рідну мову, історію й культуру, ігри, забави й пісні, зробити так, як це вчинили самостійні сусідні народи: чехи, німці, французи, англійці, естонці. Крім того, потрібно створити умови для того, щоб молодь змогла не тільки опановувати іноземними мовами, але й виносити зі школи знання з культури й літератури народів Західної Європи.

Матеріал про засідання Ради міністра, на якому обговорювався законопроект про управління освітою в УНР,¹⁹ розмістила на своїх шпальтах газета „Подольский край”. У законопроекті наведено критичні зауваження окремих представників Міністерства народної освіти, департаменту середньої й нижчої школи. Зокрема, радник міністра С.Сірополко назвав цей закон малоліберальним, реакційним, бо в ньому документ про управління шкільною освітою завдяки своїй центричності применшував компетенцію місцевих самоврядувань. Створюючи цей закон, ніхто не цікавився думкою учителів і земських діячів, а призначеному комісарові з освіти Поділля надавались несумісні функції контролювати діяльність Шкільної Ради, головувати в Шкільній Управі.

Іншу думку висловив директор департаменту середньої школи А.Синявський, який вважав, що процес, про який ідеться, не можна допускати до цілковитої децентралізації, через що всі положення поданого закону відповідають інтересам держави і його негайно треба ввести в дію.

Радник, проф. І.Огієнко, зауважив, що учительство все-таки брало участь у створенні цього закону, який щонайшвидше потрібно було реалізовувати. Власні аргументи на користь принципу виборності й прохання не гальмувати цього закону висловив товариш міністра П.Холодний.

Після обміну думками Рада міністра винесла постанову, яка вимагала, щоб закон про шкільне управління, затверджений директорією 24 лютого 1919 р., належало негайно впроваджувати в життя. Про це, зокрема, клопотала Подільська Народна Управа. Губкомісарові з освіти Поділля доручалось вивчити недоліки закону, винести їх на розгляд міністерства.

Про проблему забезпечення шкіл учительським кадрами, особливо у сільській місцевості, йшлося в матеріалі „Нова українська школа”²⁰. У ньому вмотивовувалась думка учасників педагогічної комісії стосовно всебічної обізнаності вчителів, їхня спроможність здобувати університетську освіту. Зокрема, йшлося про те, що через незначну кількість учительських семінарій

.....
та інститутів практично нереально впродовж короткого часу забезпечити кадрами великі потреби українських шкіл. Було прийнято рішення створити тимчасові дворічні педагогічні школи, які сприяли б зростанню всебічно підготовлених вчителів. До цих закладів мали право вступати особи після шістнадцятирічного віку, які закінчили середню школу й склали вступний іспит. Навчання тривало б два роки й охоплювало б теоретичний і практичний науковий матеріал. Крім того, кандидати повинні були давати пробні лекції в усіх класах і з усіх предметів. У такий спосіб впродовж незначного проміжку часу, приміром, у 12 повітах Подільської губернії мали б закінчити близько 300-400 молодих учителів. Якби усе відбувалось успішно, за 10 літ в губернії проблему із забезпеченням шкіл вчителями було б вирішено.

Задля підвищення освітнього кваліфікаційного рівня педагогів виносилася пропозиція відкрити при відповідних інститутах трирічні курси, на яких можна було отримувати знання не тільки із загальних і спеціальних дисциплін, але також з методики викладання фахових предметів.

Перші подібні курси відкрито у Кам'янці на Поділлі з ініціативи студентів іногородніх університетів. І, як зазначалося у місцевій пресі, „судя по преподавательскому стажу организаторов и сравнительно, малой месячной цене, надо полагать, что успех этих курсов обеспечен”²¹.

Способи розв'язання питання із забезпеченням шкіл освіченими учителями наведено й у замітці „Перед новим шкільним роком”²², в якій звучить заклик до придніпрянського і придністрянського учительства віддати всі свої сили тільки шкільним справам. Це стосувалося й тих осіб, які, маючи професію педагога, обіймали інші посади: урядові, видавничі, військові.

Українському вчителю в той час відводилася важлива місія. Він повинен створювати читальні й курси для неграмотних, сприяти, щоб якнайбільше селянських дітей горнулося до початкових і вищих шкіл, у всіх справах бути порадиником неосвіченому, сповна виконувати своє освітнє завдання.

Під час формування єдиної національної школи до українського учителя ставилися з глибокою повагою і шаную не тільки пересічні громадяни, але й військовики. Свідченням цьому може слугувати патріотичне висловлення на адресу нової школи редакції часопису „Стрілець”: „Військо без дисципліни, яку удержує команда, це банда, а нарід без рідної школи, це темна, як земелька, маса, з якою чужі зайди можуть робити, що хочуть. І військо й освічена частина народу дивиться на школу з великою прихильністю. Подбай же і ти, жовніре, про школу. Заглянь до неї по селах і містечках: чи є там дрова на зиму, чи мають українські вчителі харчі вдома. Уділи їм своїх засобів, що можеш. Тим самим ти покажеш, що наша Армія культурна, освічена і європейська”²³.

Помітним кроком у розвитку шкільництва, як вважала тодішня преса, стала організація при Міністерстві народної освіти окремого відділу „Державного видавництва шкільних книжок”²⁴, який займався великою справою – друкуванням підручників і допоміжної літератури. Зазначена установа не мала тільки урядового характеру, бо до складу редакційно-видавничого комітету входили й делегати середніх шкіл, представники учительських спілок та сільської інтелігенції.

Не менш важливими структурами, які координували роботу навчальних загальноосвітніх закладів, стали шкільні управління²⁵. Інформацію про це нововведення подано у газеті „Галицький голос” від 29 серпня 1919 р. У часописі, зокрема, наводиться склад Головної Шкільної ради при Міністерстві народної освіти та підрозділів на місцях із їх прямим підпорядкуванням цьому дорадчому органу. Основною інстанцією для вчителя називається Повітова Шкільна рада або управа, в яких він отримує платню, підручники, канцелярські приладдя для дітей, а також може з'ясувати питання, яке його цікавить, чи отримує корисну інформацію.

Безперечно, в одній статті складно охопити й проаналізувати всі ідеї, які торкаються освітньої реформи в час національно-визвольних змагань, бо, незважаючи на несприятливі умови (зовнішня інтервенція з боку більшовицької Росії, Денікіна, Польщі), все ж тоді були напрацьовані певні здобутки в галузі шкільництва, здійснювалася апробація концептуальних засад національної школи. Тому-то на багато питань, які постають у процесі сучасного реформування освітянської галузі, можна знайти відповідь у працях українських педагогів, також і на сторінках періодичних видань доби державотворення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пастернак С. Із історії освітянського руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр. – К., 1920. – С. 13; 2. Крилов І. Система освіти в Україні (1917-1930). – Мюнхен, 1956. – С.21; 3. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К. – 2001. – С. 651; 4. Сірополко С. Завдання нової школи. – Нова Ушиця на Поділлі, 1919. – С.21;

5. Антонюк Т. Пошуки шляхів розвитку освіти в Україні у 20-х роках ХХ ст. // Рідна школа. – 2004. – №4. – С.45; 6. Зайченко І. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. ХІХ- поч. ХХ ст.) / За ред. М.Ярмаченка. – Львів, 2002. – 344 с.; 7. Березовська Л. Проблема реформування шкільної освіти у працях українських педагогів 1917-1919 рр.// Історія в школі. – 2003. – №4. – С. 11; 8. Українське слово. – 1919. – 1 серпня; 9. Українське слово. – 1919. – 2 серпня; 10. Майборода В. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки. – К., - С.162-166.; 11. Подольський край. – 1919. – 10 юлія; 12. Невгодовський А. Українська національна школа: становлення (1917-1920 рр.) // Рідна школа. – 2001. – №11. – с. 65-67; 13. Стрілецька думка. – 1919. – 13 вересня; 14. Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – 20 липня; 15. Свободное слово. – 1919. – 7 февраля; 16. Свободное слово. – 1919. – 28 августа; 17. Галицький голос. – 1919. – 16 серпня; 18. Галицький голос. – 1919. – 24 серпня; 19. Подольський край. – 1919. – 16 юлія; 20. Галицький голос. – 1919. – 4 вересня; 21. Подольський край. – 1919. – 4 сентября; 22. Галицький голос. – 1919. – 4 вересня; 23. Стрілець. – 1919. – 21 жовтня; 24. Галицький голос. – 1919. – 12 вересня; 25. Галицький голос. – 1919. – 29 серпня.

Л.В. Гуцало

ПОЛЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА ВОЛИНІ У 20-30-Х РР. ХХ СТ.

Для кращого розуміння сучасних відносин, суперечливих процесів, що протікають, перспектив їх подальшого розвитку необхідна об'єктивна науково достовірна, вивірена інформація про національні меншини регіонів України, зокрема історію їх поселень, освітньо-культурний розвиток та господарчу діяльність, участь у суспільно-політичному житті. У цьому плані виокремлюється історія Волині з її неоднорідним національним складом населення. Дослідження минулого краю, неможливе без вивчення історії польського населення, однієї з найчисельніших груп, яка тривалий час визначала долю регіону, залишила великий пласт матеріальної та духовної культури й досі впливає на темпи його розвитку.

Метою даної статті є з'ясування ідеологічних засад національної політики в 20-30-х роках минулого століття, виявлення й аналіз соціально-політичних та культурних аспектів, регіональних особливостей цієї політики щодо поляків Волині, винесення історичних уроків.

Проблемно-тематичний аналіз наукової літератури свідчить про декілька підходів до характеристики змісту національної політики радянської влади в середині 1920-х років. Ми не можемо повністю погодитися з точкою зору науковців, які вважають, що політика більшовиків у першій половині 20-х років ХХ століття була „досить ліберальною”¹ або як відзначає Л.П. Нагорна, було відчинено простір для відродження національних цінностей і традицій.² Можливо, вона здається такою у порівнянні з 1930-ми роками, але виходячи з сучасних гуманістичних підходів, радянський режим у 20-ті роки був зразком тоталітарного мислення, це був етап початку формування, становлення тоталітарної системи, що не дозволила себе реформувати в ході запропонованої Горбачовим перебудови.

Історіографічний аналіз публікацій початку 30-х років та висновків істориків 90-х рр. дає підстави погодитися з твердженням, що справжня суть політики коренізації полягала в рекрутуванні до партійного та державного апаратів всіх рівнів представників як корінної національності, так і національних меншин. Творці цієї політики були впевнені, що саме таким чином вони стабілізують обстановку та утримають владу на місцях, й опираючись на місцеві кадри здобудуть перемогу в боротьбі за владу в центрі. Ці моменти виступили головними в політиці коренізації, а такі складові, як культура, освіта, традиційні форми господарювання, на жаль, були другорядними.

Саме ці питання стосовно польської громади, в першу чергу поляків Волині як компактного ареалу, отримали значне висвітлення у дослідженнях останніх років. Передусім назовемо монографію О. Войналович „Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні: 20 – 30-ті рр.”, в якій досить ґрунтовно висвітлено розвиток системи освіти для етнічних груп.³ Продовжила тему вивчення національної освіти серед польського населення Волині, зокрема шкіл Мархлевщини, Н. Сейко.⁴

Терор та переслідування поляків досліджували О.Рубльов та В.Репринцев⁵, Г.Стронський, А.Кондрацький. А.Кондрацький першим оприлюднив підрахунки, за яким віднесення поляків до „шкідливих” націй спричинило тільки в період 1936-1938 рр. 44 тис. жертв.⁶ Репресивно-каральні акції тоталітарного режиму щодо поляків проаналізував О. Калакура. Ним опрацьовано понад сто судово-слідчих справ поляків, репресованих у період великого терору 1937-1939 рр. Дослідник стверджує, що арештовувались і карались не випадкові люди, а ті особи польської національності, які чинили опір тоталітарній системі, крипикували її, виявляли симпатії до Польщі, національну та релігійну свідомість, польський патріотизм.⁷

Як неодноразово зазначалося, згідно з рішеннями ХІІ з'їзду РКП(б) (1923 р.) в Радянській Україні розпочалася політика коренізації. Її реалізація здійснювалася двома основними шляхами: українізацією та заходами щодо національних